

Od popisa 1880. od ispitanika se tražilo navođenje uporabnoga jezika, koji nužno nije morao označavati nacionalnu pripadnost. Ta je kategorija bila nedorečena jer nije bilo jasno treba li upisati materinski jezik ili onaj kojim se govori u društvenom životu, što je dovodilo do sukoba na prostorima gdje su obitavale različite nacionalne zajednice, kao što je to bilo u Istri. Autor na primjeru Istre analizira sukobe između talijanskih i slovenskih političkih krugova koji su tumačenjem ove kategorije željeli dokazati svoju prevlast u nacionalnom sastavu.

U posljednjem se članku, „Le genti di Pola nella seconda metà dell'Ottocento e l'esodo/rientro alla fine del primo conflitto mondiale“ (407-430), Olinto Mileta Mattiuz bavi pulskim stanovništvom od druge polovice 19. st. do završetka Prvoga svjetskog rata. Autor analizira dinamična demografska kretanja u Puli, koja je doživljavala rapidan rast stanovništva pristigloga iz svih dijelova Monarhije. Pokazuje nacionalnu strukturu Pule iz 1857., a na kraju analizira promjene u broju stanovnika zbog utjecaja Prvoga svjetskog rata.

Ovaj zbornik predstavlja samo dio mogućih istraživanja povijesti stanovništva na temelju proučavanja popisa stanovništva. Autori su više puta u svojim radovima naglašavali potrebu za daljnjim istraživanjima na ovom području, kako bi se postojeći izvori iskoristili i doveli do novih spoznaja. U svakom bi slučaju ovaj zbornik mogao potaknuti mnoge buduće istraživače za nova istraživanja koja će pridonijeti razvoju povijesne demografije.

Mirjan Flego

Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno,
sv. XLI, Rovinj 2011. (2012.), 671 str.

U Galižani je u lipnju 2012. u izdanju rovinjskoga Centra za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche predstavljen javnosti XLI. svezak časopisa *Atti* pod uredničkim vodstvom Marina Budicina. Radi se o vrlo opsežnom svesku, koji u svojem već uhodanom i poznatom stilu objavljuje rezultate povijesnih istraživanja prvenstveno s područja istarskoga poluotoka, no sadrži i radove posvećene drugim dijelovima jadranske obale.

Časopis je strukturiran tako da je već tradicionalno podijeljen u dvije veće cjeline, prvu nazvanu „Memorie“ (9-363) te drugu „Fonti e documenti“ (365-671). Svaki članak započinje kratkim sažetkom na talijanskom i engleskom jeziku s definicijom teme o kojoj će se raspravljati. Uvodni dio sadrži i popis ključnih riječi, dok se sažetci na hrvatskom i slovenskom jeziku nalaze na kraju svakoga članka.

U prvome članku pod naslovom „Siti paleontologici a «Rinoceronte di Merck», *Stephanorhinus Kirchbergensis* (Jäger, 1839) (Mammalia, Perissodactyla), in Istria, Quarnero e Dalmazia“ (9-31) Emmanuel M. E. Billia s Državnoga sveučilišta u Tomsku (Томский государственный университет, Rusija) predstavlja rezultate svojih istraživanja vezanih uz pronalazak ostataka pleistocenskoga Merckovog nosoroga na četirima istarsko-kvarnersko-dalmatinskim lokalitetima: Črni Kal (u zaleđu Kopra), Volosko (Preluk) te otoci Lošinj i Hvar. Prema Billiji, navedena vrsta prapovijesnoga nosoroga nedovoljno je istražena, iako su ostatci pronađeni na vrlo različitim geografskim širinama koje idu od istočnoga Sibira do Francuske, Engleske, Italije pa čak i do Kine, Koreje, Armenije itd. Članak sadrži kratak opći uvod u povijest poznavanja Merckovoga nosoroga, nakon čega autor nastavlja s analizom pronađenih ostataka na navedenim lokacijama.

Ivan Milotić iz Zagreba u radu „La scoperta dei resti d'una strada romana tra Lavarigo e Gallesano“ (33-48) piše o otkriću ostataka rimske ceste između Loborike i Galižane. Važnost navedenoga članka je u tome što predstavlja značajan prilog inače relativno slabo istraženoj topografiji rimskih vicinalnih prometnica. Upravo je jedna takva pronađena na potezu između tih dvaju lokaliteta. Autor opisuje pronađene ostatke ceste te objašnjava kriterije prema kojima je datirana. Na koncu iznosi zaključak da je navedena prometnica vrlo vjerojatno bila povezana s Flavijevskom cestom, koja se kod Galižane odvajala i protezala dalje prema Nezakciju i zaljevu Budava.

„Nuove conoscenze sulla *Liburnia Tarsaticensis* nel contesto dello studio delle fonti geografiche“ (49-102) djelo je dvojice autora, Tina Turkovića (Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) i Ivana Bašića (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu). Autori analiziraju spoznaje o Tarsatičkoj Liburniji proučavanjem kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih geografskih izvora te pokušavaju razjasniti njezin političko-administrativni položaj. Članak je zaključen novim spoznajama o navodnim kataklizmičkim događajima koji su pogodili navedeno

područje i narušili važnost Tarsatike.

Četvrti je članak Maurizija Levaka (Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli) „Cause e fini della colonizzazione slava dell'Istria in epoca franca alla fine dell'VIII secolo“ (103–152). Utemeljujući svoje istraživanje na prvorazrednom izvoru poput Rižanskoga placita iz 804., autor analizira uzroke i ciljeve franačke kolonizacije Slavena u Istri. Zaključci su vrlo zanimljivi i inovativni jer nam autor pokazuje kako je naseljavanje Slavena bila unutaristarska organizirana migracija koja je služila istarskome vojvodi za provođenje politike slabljenja moći staroga posjedničkog sloja i jačanja vlastite. Na koncu autor ističe da je tvrdnja o želji istarskih stanovnika da se Slavene udalji s navedenih prostora isključivo historiografski konstrukt.

Rad Slavena Bertoše (Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli) „Il vescovo riformatore Pier Paolo Vergerio il Giovane (1498–1565) – La Vita e l'opera“ (153–169) posvećen je liku reformatorskoga biskupa Piera Paola Vergerija Mlađega. Autor istražuje život i djela jednoga od najpoznatijih istarskih reformatorskih biskupa analizirajući sve one događaje u njegovu životu koji su ga doveli do prihvaćanja protestantizma, od raznih putovanja po Europi do sukoba s Rimskom crkvom.

U članku „L'iniziativa di restauro della chiesa matrice di Villanova al Quieto nel contesto socio-economico della seconda metà del secolo XVIII“ (171–207) Marino Budicin (Centar za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche, Rovinj) analizira kroz opsežno arhivsko istraživanje na građi iz Državnoga arhiva u Veneciji zahtjev seoske zajednice Nove Vasi nad Mirnom za obnovom i proširenjem župne crkve u XVIII. st. Zahvaljujući velikom broju podataka autor dolazi do zaključka da je ta seoska općina bila vrlo „živahna“ i kompaktna te dobra gospodarska stanja, što je rezultiralo navedenim zahtjevom. Između ostaloga, autor uz rad prilaže prijepise dokumenata koji su mu poslužili za istraživanje.

O projektu izgradnje lazareta i karantenske luke u Istri početkom XIX. stoljeća piše Rino Cigui (Centar za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche, Rovinj) u članku „Un progetto di lazzaretto e porto contumaciale nell'Istria del primo Ottocento“ (209–238). Nakon kratkoga uvoda o povijesti lazareta na istočnoj jadranskoj obali, autor istražuje kroz arhivske izvore projekt o gradnji navedenih struktura na području Rovinja koji su poduzele austrijske vlasti nakon stjecanja zapadne i južne Istre. Uzimajući u obzir svu pronađenu dokumentaciju zaključuje da do realizacije projekta nije

nikada došlo, a na kraju članka prilaže i dokumentaciju koja mu je poslužila za istraživanje.

Koncepciju Dalmacije videne sa stajališta talijanskoga autora Niccolò Tommasea analizira Egidio Ivetic (Università degli studi di Padova / Centar za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche, Rovinj) u radu „La Dalmazia nelle *Iskrice* del Tommaseo“ (239–248). Rođeni Šibenčanin, iako je životni vijek ponajviše proveo u Italiji, nikada nije zaboravio svoju zemlju podrijetla koju je konstantno povezivao s ilirizmom, zbog čega je *Iskrice* i napisao na „ilirskom“ jeziku. Ivetic analizira sve dijelove koje sačinjavaju *Iskrice* te nam prikazuje koliko su zapravo ideje talijanskoga pisca bile avantgardne. U duhu populizma promovirao je multikulturalnost na teritoriju gdje su razne skupine vrlo često činile ne toliko jednostavnim suživot za vrijeme velikih nacionalnih pokreta. Na koncu, zaključuje autor, u Tommaseovu djelu osjeća se ideja o Mediteranu kao „naddomovini“ koja spaja kulture na širem području.

U devetom članku, „Contributo alla conoscenza delle misure adottate nei territori altoadriatici orientali per debellare l'oidio, la peronospora e la fillossera“ (249–284), Denis Visintin (Buje) obrađuje bitnu temu za povijest istarskoga vinogradarstva i za bolje razumijevanje poteškoća svakodnevnoga rada vinogradara u prošlosti. Kroz opsežan uvid u načine borbe vinogradara protiv bolesti vinove loze u drugoj polovici XIX. st. uočljivo je koliko su ljudi bili nespremni i neorganizirani glede takvih poteškoća, što je dovelo do „paničnoga“ stanja među vinogradarima koji su gubili urod i zaradu. Od triju navedenih epidemija (pepelnice, peronospore i filoksere), posljednja je prouzročila najveće štete. Stoga autor posebno analizira stanje nakon filoksere na nekoliko različitih lokacija od Savudrije do Kvarnera i zaključuje kako se zapravo autohtoni čokoti nisu nikada u potpunosti oporavili, već je vinogradarstvo spašeno uz pomoć novih uvezenih sorti na čiju su se podlogu kalemile europske.

O vrlo delikatnoj temi za istarsko područje piše Kristijan Knez (Società di studi storici e geografici di Pirano – Društvo za zgodovinske in geografske študije, Piran) u članku pod naslovom „*L'Istria nobilissima* di Giuseppe Caprin. Retaggio del passato e patrimonio artistico-culturale della penisola Istriana (parte I)“ (285–314). Autor, naime, analizira lik i djelo Giuseppea Caprina, poznatoga tršćanskog novinara, pisca i tiskara s kraja XIX. st., kroz njegovo djelo *Najplemenitija Istra*. Autor najprije daje uvid u životne okolnosti koje su utjecale na Caprina tijekom njegova životnoga obrazova-

nja, a zatim i u one političke koje su prevladavale kada je *Najplemenitija Istra* ugledala svjetlo dana. Knez pozornost posvećuje i Caprinovoj ženi Caterini, koja je imala ključnu ulogu u postumnom publiciranju drugoga sveska njegova djela. Istraživanje je pokazalo važnost *Najplemenitije Istre* kao promicatelja kulture i umjetnosti, iako je nastala u vremenu kada su se u Istri vodile jake društveno-političke borbe.

Prvi dio sveska zaključuje rad Davida di Paolija Paulovicha (Trst) „Canto patriarchino di tradizione orale: percorsi di crisi e ultime sopravvivenze nella regione adriatica-orientale“ (315–363). Autor se bavi problematikom nestajanja tradicije patrijaršijskoga liturgijskog pjevanja (*cantus patriarchinus*, kako ga je prvi nazvao Francesco Babudri) na istočnom Jadranu. Nakon kratkoga uvoda u samu tematiku takve vrste usmene tradicije, Paulovich pronalazi i kategorizira glavne uzroke gubitka takve pjevačke prakse na navedenom području te na koncu analizira specifičnije slučajeve vezane uz određene dijeceze od Istre do Dalmacije s jedne te Furlanije i Veneta s druge strane.

Cjelinu „Fonti e documenti“ otvara članak Gaetana Benčića (Tar) „Sulla prima menzione di Umago, ovvero sull'isola *Σ[.]OMAI*A della *Tabula Peutingeriana*“ (367–388). Benčić razmatra mogućnost da se na Peutingerovu zemljovidu iza nečitljivih slova krije naziv koji označava Umag, a ne, kao što se vjeruje, današnji poluotok Sipar. Pomno analizirajući izvore, arheološka istraživanja i toponimiju autor uviđa mogućnost da su dosadašnje tvrdnje o interpretaciji teksta na zemljovidu možda ipak netočne.

Tullio Vorano (Labin) je u radu „Criminalità e giustizia nei registi del *Volume criminale* del podestà di Albona Pier Antonio Bembo (1753–1756)“ (389–416) prikazao nekoliko slučajeva kriminalnih radnji iz labinskoga sveska *Volume criminale* za vrijeme potestata Bemba te, uzimajući u obzir period koji dokumenti obrađuju, zaključio da se kriminalna aktivnost na području Labinštine u to doba može smatrati rijetkom, a sami su izvori važna svjedočanstva o načinu na koji se zakon tada provodio u mletačkom Labinu.

Članak „Le avventure dell'ostia: processo a Domenico Zannona (1758–1767)“ (417–430) djelo je Morena Zagata (Padova). Autor je istražio sudski postupak protiv jednoga mletačkog podanika koji je za vrijeme služenja vojnoga roka optužen za krađu hostije i prizivanje vraga. Zagato nas najprije upoznaje s nekoliko sličnih slučajeva, a potom i s razlogom zbog kojega je Zannona prizvao vraga bogohulno upotrijebivši posvećenu hostiju. Rad

je upotpunjen izvodima iz dokumenata koji govore i o samome sudskome postupku nakon kojega je Zannona osuđen na doživotni zatvor.

O vrlo zanimljivoj i važnoj figuri rovinjske i pulske povijesti XIX. st. piše Giovanni Radossi (Centar za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche, Rovinj) u radu „Dodici lettere di Felice Glezer a Tomaso Luciani (1884-1893)“ (431-476). Radi se o korespondenciji sastavljenoj od 12 pisama koja je rovinjski javni bilježnik Felice Glezer uputio labinskom talijanskom domoljubu Tomasu Lucianiju. Nakon uvodnoga dijela, gdje autor opisuje Glezerov život i sve važnije događaje koji su utjecali na njegovo kulturno-političko djelovanje, drugi dio članka posvećen je toj korespondenciji, sa svim pismima u prilogu. Iz prepiske se može vrlo dobro iščitati tadašnje vrlo dinamično političko stanje u Istri, a ponajviše stavove koje su korespondenti imali prema tadašnjim društvenim promjenama.

Šesti članak, „Catture di squalo bianco (*Carcharodon carcharias*, Linnaeus, 1758) nel Quarnero 1872-1909“ (477-522), bavi se prisutnošću morskih bijelih psina na Kvarneru, odnosno o ulovima navedene životinje između 1872. i 1909. William Klinger (Centar za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche, Rovinj) ukazuje na to da je psina, na koju se u Kvarneru moglo naići – prema današnjim shvaćanjima – i suviše često, imala upravo ondje svoju najgušću koncentraciju na cijelom Mediteranu, što je na koncu i primoralo vlasti da započnu sa službenim evidentiranjem susreta ljudi i navedenih životinja. Autor dijeli razdoblje praćenja u dva dijela, 1872. – 1890. i 1890. – 1909., zaključujući da je drugi period („Matiszevo razdoblje“) puno vjerodostojniji što se podataka tiče. Na kraju članka prilaže i dvije tablice koje sadrže sveukupan broj navodnih ulovljenih te broj sigurno ulovljenih velikih bijelih psina na Kvarneru u promatranom razdoblju.

„Catene, guinzagli, musoliere, scorticatori, tasse e multe: precauzioni contro la minaccia della rabbia canina nel Litorale austriaco tra '800 e '900“ (523-579) rad je Claudija Pericina (Pula) o borbi protiv bjesnoće na području Austrijskoga primorja prije i nakon pronalaska cjepiva protiv te bolesti. Autor je na temelju dokumenata iz Državnoga arhiva u Pazinu i Državnoga arhiva u Trstu opisao zabrinjavajuće stanje na prijelazu iz XIX. u XX. st. uzrokovano širenjem bjesnoće i prve mjere koje je vlast poduzimala (obveza vezivanja pasa lancem ili vođenja na povodcu te nošenja brnjice, uvođenje živodera radi istrebljenja litalica, uvođenje plaćanja pristojbe na pse), a tek je pronalaskom i primjenom cjepiva pojava bjesnoće bitno opala.

Enver Ljubović (Senj) donosi rad o trima kamenim reljefnim grbovima na tvrđavi Nehaj u Senju („Tre stemmi lapidei in bassorilievo nella fortezza *Nehaj* a Segna“, 581-592). Nakon kratkoga uvodnoga dijela o samoj tvrđavi, autor pomno analizira reljefne grbove senjskih kapetana Ivana Lenkovića i Herberta VIII. Auersperga Turjaškoga te grb gradačkoga nadvojvode Habsburgovca. Zaključuje da su grbovi vrlo vjerojatno rad lokalnih klesara jer je Senj u XVI. st. bio važno klesarsko središte istočne jadranske obale.

U radu „Origini storiche di quindici casati istriani e dei loro rami slavizzati e italianizzati“ (593-624) Marino Bonifacio (Trst) istražuje petnaest istarskih prezimena analizirajući njihovo porijeklo i posljedice političkih odluka neposredno prije i poslije Drugoga svjetskog rata koje su dovele do talijaniziranja i slaveniziranja navedenih prezimena na istarskome poluo-toku. Osim porijekla i promjena, autor je istražio i gdje se danas mogu pronaći nositelji tih prezimena te u kojem broju.

XLI. *Atti* završavaju radom „Voci veneto-italiane nella parlata della città di Lesina. Soprannomi, detti e proverbi“ (625-671) Ferruccia Delisea (Trst). Autor analizira mletačko-talijanske riječi, nadimke, izreke i poslovice u narječju grada Hvara. Nakon uvoda u kojem se ističe važnost razdoblja mletačke vlasti za povijest grada, autor nudi najprije vrlo širok spektar riječi, potom nadimaka, izreka i poslovice koje su navedene po abecednom redu. Sveukupan opseg istraživanja doseže broj od 1915 riječi, 101 nadimka te 39 izreka i poslovice, a podatci su dobiveni isključivo od osoba čiji su roditelji rođeni u Hvaru.

I ovaj je broj časopisa *Atti*, kao i četrdeset prethodnih, značajan doprinos istarskoj historiografiji i očuvanju regionalne kulture; međutim, ne radi se samo o Istri jer je velik broj članaka i analiza važan element za bolje poznavanje povijesti cijele istočnojadranske obale. Novi svezak pokazuje otvaranje međunarodnim suradnicama i novim temama, poput prof. Billije i njegovih prapovijesnih nosoroga, što dodatno upotpunjuje ionako vrlo širok spektar istraživanja. *Atti* u svom poznatom stilu, ritmički poput metronoma, pronalaze iz broja u broj nove, još uvijek nedovoljno istražene teme te pokazuju koliko su Istra i susjedna područja jedan veliki, čini se gotovo nepresušni, izvor povijesnih i životnih priča koje samo čekaju pravoga pripovjedača.

Diego Han